

Lever vi i et sykt samfunn?

Aslak Hjeltnes
Universitetet i Bergen

Kan et samfunn bli sykt? *Det sunne samfunn* av Erich Fromm er en klassiker om menneskets situasjon i en moderne verden.

En lengre versjon av dette essayet ble først trykket i Arneberg forlags nyutgivelse av *Det sunne samfunn*, som Hjeltnes var med på å redigere. Essayet trykkes etter avtale med forlaget.

BOK Det sunne samfunn

FORFATTER Erich Fromm

ÅR 2024 (orig. 1955)

FORLAG Arneberg forlag

SIDER 473

Boken ble utgitt i 1955, under den kalde krigen. Jernteppet hadde senket seg over Europa. Mange fryktet at våpenkappløpet mellom USA og Sovjetunionen kunne føre til en atomkrig som ville utslette livet på jorden. Den amerikanske drømmen lovet velstand og lykke, men angst og uro ulmet under overflaten. Det politiske bildet i USA var preget av et voksende forbrukersamfunn, men også sosial konformitet, motstand mot indre kritikk og jakten på skjulte kommunister. Den tysk-amerikanske sosiologen og psykoanalytikeren Erich Fromm (1900–1980) trådte i denne tiden frem som en kritisk stemme. Fromm så autoritære utviklingstrekk både i Sovjetunionen og det amerikanske samfunnet, og var bekymret for våpenkappløpet mellom supermaktene. I *Det sunne samfunn* (*The Sane Society*) rettet Fromm (1955/2024) oppmerksomheten mot vestlige demokratier: Hva var de menneskelige farene i forbrukersamfunnet? I boken utfordret Erich Fromm «det syke i det normale» (the pathology of normalcy) og stilte kritiske spørsmål ved det moderne samfunnet. Boken ble en bestselger som foregrep diskusjoner om fremmedgjøring, konformitet, psykisk lidelse, forbrukermentalitet,

markedstenkning og dehumaniserende teknologier. I 2020 var boken oversatt til 26 språk og solgt i mer enn tre millioner eksemplarer (Erich Fromm Institute, 2020).

Hvem var Erich Fromm?

Erich Fromm (1900–1980) ble født i Frankfurt am Main i Tyskland. Han kom fra en ortodoks jødisk familie. Fromm studerte sosiologi, psykologi og filosofi, og tok sin doktorgrad i sosiologi ved universitetet i Heidelberg i 1922. Han gikk i psykoanalyse og utdannet seg til psykoanalytiker i Berlin. I 1929 ble han ansatt ved Institutt for sosialforskning i Frankfurt, hvor han arbeidet sammen med filosofer som Max Horkheimer og Theodor Adorno. Dette miljøet, som ble kjent som Frankfurterskolen, ville bruke Karl Marx' ideer for å forstå det moderne samfunnet, og utviklet det som i dag blir kalt «kritisk teori». Fromm ble ansatt for å bidra med psykoanalytiske studier av det kapitalistiske samfunnet, og arbeidet med å forene Sigmund Freuds psykoanalyse og Karl Marx' samfunnsøkonomiske teorier.

Erich Fromm i 1974.

Foto: Müller-May – Rainer Funk

I årene ved Frankfurterskolen søkte Fromm å forene ideene til Freud og Marx – og utvide psykoanalysens innsikter til en teori om mennesket i det moderne samfunnet. Han var opptatt av å forstå de psykologiske drivkreftene i individet, men også hvordan individet blir formet av kulturelle, økonomiske og historiske strukturer. Fromm kritiserte Freuds teori om at det er de seksuelle driftene (libido) som former vår personlighet, og formulerte begrepet «sosial karakter» for å beskrive hvordan sosiale og økonomiske strukturer gjør at mennesker utvikler fellestrekk i måten de tenker, føler og handler på. Begrepet «sosial karakter» gjorde det mulig for Fromm å utvide psykoanalysens innsikter til en bredere forståelse av menneskelige væremåter i det moderne samfunnet. Bruddet med Freuds driftsteori brakte ham på kollisjonskurs med kollegaene i Frankfurterskolen og andre psykoanalytikere, og han brøt med Frankfurterskolen i 1939.

Fromm førte et allsidig virke som psykoanalytiker, sosialfilosof, samfunnskritiker og politisk aktivist. Han forsøkte i sitt forfatterskap å forstå de menneskelige årsakene til masseødeleggelsene i det 20. århundre. I bøker som *Flukten fra friheten* (1941/2024), *Man for himself* (1947), *Det sunne samfunn* (1955/2024), *Den menneskelige destruktivitetens anatomi* (1973) og *Å ha eller å være* (1976/1993) analyserte Fromm de menneskelige drivkreftene i autoritære ideologier og den moderne kapitalismens konsekvenser for menneskelige relasjoner. Fromm bidro i etableringen av Amnesty International på 1960-tallet, og arbeidet aktivt for å dempe spenningsforholdet mellom stormaktene. Han forsvarte sosialdemokratiske verdier under den kalde krigen, og advarte mot farene ved spredning av atomvåpen. Pave Johannes Paul II beskrev Erich Fromm som «en lærer for menneskeheten». Den meste kjente boken hans, *Om kjærlighet* (1956/2019), var i mange år den mest leste boken i Tyskland etter Bibelen.

De biografiske opplysningene om Erich Fromm bygger i hovedsak på Lawrence Friedmans og Anne Schreibers biografi *Love's Prophet: The lives of Erich Fromm* (2013), men også Burstons (1991) *The Legacy of Erich Fromm*, Gerhard Knapps (1993) *The art of living: Erich Fromm's life and works* og Neil McLaughlins (2021) *Erich Fromm and global public sociology*.

Det sunne samfunn

Det sunne samfunn er et hovedverk i Fromms forfatterskap. Boken var en fortsettelse av *Flukten fra friheten* (1941), hvor han analyserte de sosiale og psykologiske årsakene til Hitlers nazistiske regime. Fromm skrev *Det sunne samfunn* for å advare om at den menneskelige friheten fortsatt var i fare – også i vestlige demokratier. Her rettet han oppmerksomheten mot konformiteten, markedstenkningen og de autoritære strukturene i vestlige demokratier. Hva var de menneskelige konsekvensene av det moderne forbrukersamfunnet?

Fromm begynte å skrive boken i 1953, i en tid hvor det politiske klimaet i USA var lite vennligstilt overfor sosialistiske ideer. Fromm (1962/1990) beskrev at han ble politisk aktiv under den kalde krigen fordi han kjente en plikt om «ikke å forholde seg passiv i en verden som syntes å bevege seg mot en selvvalgt katastrofe» (s. 6). Han skrev for å advare om at menneskeheten var i fare: Forbrukersamfunnet lovet suksess, velstand og lykke, men var i ferd med å skape nye former for sosial konformitet og menneskelig lidelse. Atomvåpenkappløpet mellom USA og Sovjetunionen kunne utløse en ny katastrofe. *Det sunne samfunn* advarte om den kollektive galskapen som truet en hel verden.

Individuelle problemer og sosiale patologier

Det sunne samfunn åpner med spørsmålet: Er vi psykisk sunne? Fromm påpeker at den vestlige verden har gjort store teknologiske og sosiale fremskritt, men også drept millioner av mennesker i flere kriger. Vi har utviklet atomvåpen som gjør det mulig å utslette livet på jorden, men ikke lært å håndtere vår egen destruktivitet. Fromm utfordrer tendensen til å forstå psykisk helse og lidelse som uttrykk for patologier i individet. Han sier at vi trenger å forstå «det syke i det normale» og snur forståelsen av psykisk lidelse fra individuelle problemer til sosiale patologier. Psykisk helse kan ikke defineres ut fra individets «tilpasning» til samfunnet, men må forstås ut fra samfunnets evne til å møte *menneskers eksistensielle grunnbehov*. Et samfunn blir sykt når det ikke klarer å møte grunnleggende behov i mennesket. Fromm hevder at menneskers eksistensielle behov blir fortrent i det moderne samfunnet. Han trekker frem fem grunnbehov som er forankret i vår menneskelige situasjon: å føle slektskap, en skapende holdning til livet, rotfasthet, å utvikle en egen følelse av individuell identitet og å finne mening i en større sammenheng. Disse grunnbehovene kan også føre til narsissisme, en ødeleggende holdning til livet, incestuøse og lukkede fellesskap, ensretting i en større gruppeidentitet eller flukt inn i irrasjonelle trossystemer. Der Freud forstod seksuelle og aggressive drifter som de grunnleggende drivkreftene i menneskelige handlinger, hevder Fromm at menneskelige handlinger springer ut av forsøket på å løse disse eksistensielle grunnbehovene. De eksistensielle livsvilkårene er sentrale i en «humanistisk psykoanalyse» og hjelper oss til å forstå hva som er sykt i det moderne samfunnet.

Psykisk helse betyr ikke et liv uten sorg, savn eller smerte

I *Det sunne samfunn* hevder Fromm at sosiale strukturer i samfunnet både kan fremme og hindre psykisk helse. Et sunt samfunn fremmer menneskers evne til å elske sine medmennesker, til å arbeide kreativt, utvikle sin fornuft og bygge en sunn og realistisk selvfølelse. Et usunt samfunn skaper fiendtlighet, mistillit og fremmedgjøring. Fromm påpeker at den historiske utviklingen i det kapitalistiske samfunnet bidro til å forme nye menneskelige handlingsmønstre. Kapitalismen gikk fra å være et økonomisk system som tvang arbeidere inn i harde fysiske jobber, til å bli et altomfattende system som former menneskets indre liv og sosiale relasjoner – og forandrer måten vi tenker, føler og handler på. Mennesker begynte å tilpasse seg kravene i markedet, og det oppstod en ny *markedsorientert karakter* – hvor mennesker tilpasser seg de sosiale og økonomiske forventningene i forbrukersamfunnet. Den moderne kapitalismen skaper mennesker som tror at de er frie og uavhengige, men som blir formet til å *forbruke* stadig nye, flere og bedre ting. Vi tenker på oss selv som frie og unike individer, men lar oss forme av ytre krav om hvem og hvordan vi burde være.

Fromm mener at mennesker blir fremmedgjorte i det moderne samfunnet. Mennesket slutter å være et mål i seg selv og blir et middel for økonomiske interesser. Mennesker blir en «ting», fremmed overfor seg selv, arbeidet de gjør, overfor andre mennesker, samfunnet og naturen. Den teknologiske utviklingen gjør at mennesket mister kontroll over sitt eget skaperverk, og mister opplevelsen av handlekraft i eget liv. Markedstenkningen forandrer menneskelige relasjoner. Vi fortrenger de indre behovene våre og behandler andre mennesker som forbruksvarer. Vi lærer å tenke på livet vårt som et prosjekt som skal selges på markedet. I det moderne samfunnet er denne fremmedgjøringen nærmest total: Mennesket har gjort seg selv til en markedsvarer.

Fromm er kritisk til psykiaternes og psykologenes rolle i denne samfunnsutviklingen. Der taylorismen ville effektivisere industrielt arbeid og gjøre arbeidere mer produktive, hevder Fromm at terapi har blitt et verktøy til å forme mennesker til å bli «trygge» og fungere slik «den normale personen» burde være. Han ser ikke dette som et sunt eller realistisk mål. Livet vårt er grunnleggende usikkert. De eksistensielle grunnbetingelsene gjør at det alltid vil være områder i livet som ikke lar seg kontrollere. Den manglende toleransen for denne usikkerheten gjør at mennesker flykter inn i forbruk, autoritære tenkemåter og konforme livsprosjekter. Fromm mener at kravet om lykke og umiddelbar tilfredsstillelse ikke er realistisk ut fra våre eksistensielle livsbetingelser. Vi vil alle møte dette livets korthet og våre menneskelige begrensninger. Psykisk helse handler ifølge Fromm om å kunne forholde seg til disse grunnbetingelsene. Det innebærer å elske og skape, å kunne være alene og knytte oss til andre, å elske livet og samtidig forholde oss til døden. Psykisk helse betyr ikke et liv uten sorg, savn eller smerte.

Et menneskelig samfunn

Fromm var opptatt av hvordan vi kan motvirke denne menneskelige fremmedgjøringen. Han fremhever at totalitære løsninger som fascismen, nazismen og stalinismen gir fremmedgjorte mennesker et tilfluktsted, men at disse løsningene fører unngåelig til dehumanisering og destruktivitet. Kapitalismen gir tilsynelatende større muligheter for individuell frihet, velstand og lykke, men forsterker også de menneskelige problemene i det moderne samfunnet. Fromm mener at den eneste konstruktive løsningen er en demokratisk sosialisme, men erkjenner at forsøkene på å realisere sosialismen har vært skuffende. Han hevder at Marx ikke forstod de irrasjonelle og

destruktive kreftene i menneskesinnet, noe som gjorde at han overvurderte mulighetene for å realisere sosialismen. Den manglende forståelsen av menneskelig psykologi bidro til de mislykkede forsøkene på å gjennomføre sosialistiske ideer i praksis – og til de brutale konsekvensene av Stalins totalitære regime. Fromm fastholder at den eneste veien ut av den menneskelige fremmedgjøringen vil være en demokratisk sosialisme, basert på humanistiske verdier.

Fromm advarer om at det moderne samfunnet beveger seg i retning av de dystopiske fremtidsscenarioene i Aldous Huxleys *Brave New World* og George Orwells *1984*. Automatisering og fremmedgjøring fører til at mennesker mister trygghet, verdighet og tilhørighet. Mennesker reagerer med å velge autoritære ledere, flykte inn i forbruk eller utvikle psykiske lidelser. Fromm hevder at vi bare kan motvirke denne utviklingen ved å bygge et samfunn som samsvarer med våre grunnleggende menneskelige behov. Det sunne samfunn er et samfunn der mennesket er målet og aldri blir gjort til et middel. Fromm konkluderer med at det avgjørende valget i fremtiden ikke vil stå mellom kapitalisme eller kommunisme; det vil stå mellom robotisme og en demokratisk, humanistisk sosialisme.

Fromms betydning

Det sunne samfunn bidro til å snu det intellektuelle og politiske klimaet under den kalde krigen (Friedman & Schreiber, 2013). I 1957 var Fromm med på å grunnlegge Committee for a Sane Nuclear Policy (SANE), som fikk navn etter boken hans. SANE var en anti-atomvåpengruppe som arbeidet for å få amerikanerne til å innse farene ved atomvåpenkappløpet med Sovjetunionen. Organisasjonen skrev protestbrev som ble signert av intellektuelle som Albert Schweitzer, Martin Luther King og Bertrand Russell. SANE ble en av de største fredsbevegelsene i USA og fikk en sentral rolle i protestene mot Vietnamkrigen.

Boken fikk en bred virkningshistorie. Fromms analyser av menneskelig fremmedgjøring ble viktig for senere sosiologisk forskning. Fromms eksistensielle psykoanalyse inspirerte Rollo Mays (1950) og Irvin Yalom (1980) eksistensielle psykoterapi og antropologen Ernest Beckers (1973) klassiker *The Denial of Death*. Den humanistiske psykologen Abraham Maslow (1962) hentet inspirasjon fra Erich Fromms forståelse av våre menneskelige grunnbehov. Paolo Freires (2003) frigjøringspedagogikk var også påvirket av Fromms humanisme. De siste årene har flere psykoanalytikere trukket frem Fromms betydning som kliniker og samfunnstenker (Buechler, 2024; Cortina, 2024; Durkin & Braune, 2020; Philipson, 2017).

Gledeløst hastverk

Den amerikanske forfatteren Marilynne Robinson (2015) mener at vi lever i en tid preget av et «gledeløst hastverk». Mennesker løper fortere og fortere, drevet av nådeløse krav om lykke og effektivitet. Vi har gjort markedskreftene til naturlover og forventer at mennesker skal være fleksible tannhjul i det sosiale maskineriet. Mennesker søker mening og tilflukt i individuelle livsprosjekter mens verden beveger seg mot en økologisk katastrofe.

Psykiske plager og lidelser kan være symptomer på at noe er galt i samfunnet

I *Det sunne samfunn* påpekte Fromm farene i å la markedskreftene overstyre humanistiske og demokratiske verdier. De siste tiårene har flere videreført hans kritikk av forbrukersamfunnets menneskelige konsekvenser. Filosofen Michael Sandel (2022) påpeker at vi har lært å tenke på oss

selv som forbrukere fremfor demokratiske borgere. Vi har overlatt stadig flere menneskelige behov og samfunnsoppgaver til markedet. De sosiale båndene mellom mennesker blir svakere, og tidligere møteplasser forsvinner. Arenaer for menneskelig kontakt og sosiale fellesskap blir borte, og mange faller utenfor. Mennesker sitter alene og stirrer inn i lysende skjermer – ensomme, misunnelige og rasende.

I den nye oppmerksomhetsøkonomien har Fromm fått rett: Vi har gjort oss selv til en markedsvarer. Psykologiprofessor Shoshana Zuboff (2019) har advart om den digitale «overvåkningskapitalismen», hvor informasjon om oss og adferden vår blir lagret og solgt videre av store internasjonale selskaper. Våre indre liv og handlinger blir utsatt for en digital overvåkning som overgår 1984 og *Brave New World*. Vår oppmerksomhet har blitt en skjult markedsvarer. Algoritmer og skjulte insentiver former hvordan millioner av mennesker tenker, føler og handler, men vi har ikke offentlig innsyn og demokratisk kontroll over denne utviklingen.

Det sunne samfunn reiser også kritiske spørsmål om måtene vi tenker om psykisk helse og lidelse på. Fromm utfordret tendensen til å diagnostisere menneskelige livsproblemer som individuelle patologier, og hevdet at vi må forstå psykisk helse både som uttrykk for individuelle problemer og sosiale patologier. Psykiske plager og lidelser kan være symptomer på at noe er galt i *samfunnet*. Fromms kritikk av «det syke i det normale» danner utgangspunkt for Gabor og Daniel Matés bok *Myten om det normale* (2022). De hevder som Fromm at vi må utvide vår forståelse av helse fra individuelle patologier til sosiale og globale forhold. Fromms kritikk treffer fortsatt: Vi snakker ofte om psykiske lidelser som om de kun er indre tilstander i individet og ikke også handler om menneskelige relasjoner og sosiale strukturer. Når flere søker hjelp for psykiske plager, reiser det også viktige spørsmål om samfunnet vårt: Ser vi en reell økning i psykiske plager eller lidelser? Er vi i ferd med å definere normale livserfaringer som psykisk lidelse? Eller ser vi konsekvensene av et samfunn hvor mennesker mister verdighet, mening og tilhørighet?

Fromms styrke ligger ofte i spørsmålene, om ikke alltid i svarene. *Det sunne samfunn* er et overraskende aktuelt arbeid (Brennen, 2006). Fromm diskuterte behovet for sosialdemokratiske reformer i en tid hvor venstresiden fortsatt lot seg friste av autoritære løsninger. Vi diskuterer fremdeles om universell grunninntekt eller borgerlønn kan være en måte å ivareta alle de som vil bli rammet når kunstig intelligens og automatisering tar over menneskelige arbeidsoppgaver. Hvis vi bytter ut Fromms begrep om «robotisering» med «automatisering» og «kunstig intelligens», kan vi se hvor aktuelle analysene i *Det sunne samfunn* er. Fromm advarte om tapet av menneskelig frihet, mening og fellesskap i det moderne samfunnet.

Finnes det fortsatt et felles håp for menneskeheten? Kan vi stanse vår egen ødeleggelse av naturen? Kan vi bygge et sunnere og mer rettferdig samfunn? *Det sunne samfunn* har fortsatt mye å fortelle oss. Vår menneskelige frihet er fortsatt under press fra autoritære

Referanser

- Bcker, E. (1973). *The denial of death*. New York: Free Press.
- Brennen, B. (2006). Searching for the sane society: Erich Fromm's contributions to social theory. *Javnost (Ljubljana, Slovenia)*, XIII(3), 7–16.
- Buechler, S. (2024). *Erich Fromm (Routledge Introductions to Contemporary Psychoanalysis)*. London: Routledge.
- Burston, D. (1991). *The legacy of Erich Fromm*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Cortina, M. (2024). Prologue: Erich Fromm's Relevance for Our Troubled World. *Psychoanalytic inquiry*, 44(1), 1–8. doi:10.1080/07 351 690.2024.2 296 336

- Durkin, K., & Braune, J. (2020). *Erich Fromm's critical theory: Hope, humanism, and the future* (First edition. ed.). London: Bloomsbury.
- Erich Fromm Institute. (2020). Reception of Erich Fromm. *Erich Fromm Institute*. Retrieved from <https://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/rezeption-von-erich-fromm/>
- Freire, P. (2003). *De undertryktes pedagogikk*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Friedman, L., & Schreiber, A. (2013). *The Lives of Erich Fromm: Love's Prophet*.
- Fromm, E. (1941/2024). *Flukten fra friheten*. Oslo: Arneberg.
- Fromm, E. (1947). *Man for himself*. New York: Rinehart.
- Fromm, E. (1955/2024). *Det sunne samfunn*. Oslo: Arneberg.
- Fromm, E. (1956/2019). *Om kjærlighet*. Oslo: Arneberg/Cappelen Damm.
- Fromm, E. (1962/1990). *Beyond the chains of illusion: My encounter with Marx and Freud*. New York, London: Continuum.
- Fromm, E. (1973). *The anatomy of human destructiveness*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Fromm, E. (1976/1993). *Å ha eller å være*. Oslo: Aventura.
- Knapp, G. P. (1993). *The art of living: Erich Fromm's life and works*. New York: P. Lang.
- Maslow, A. H. (1962). *Toward a psychology of being*. Princeton, N.J: Van Nostrand.
- Maté, G., & Maté, D. (2022). *The myth of normal: Trauma, illness & healing in a toxic culture*. London: Vermilion.
- May, R. (1950). *The meaning of anxiety*. New York: The Ronald Press Company.
- McLaughlin, N. (2021). *Erich Fromm and global public sociology*.
- Philipson, I. (2017). The last public psychoanalyst? Why Fromm matters in the 21st century. *Psychoanalytic Perspectives*, 14(1), 52–74.
- Robinson, M. (2015). *The givenness of things*. New York: Picador.
- Sandel, M. J. (2022). *Democracy's discontent: A new edition for our perilous times* (1st ed.). Cambridge, London: Harvard University Press.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: Profile Books.

